

KRONIKAK

Esperimentalismoaz, poesian

Poesiarik idatzi dutenek eta poesia-kritikalariek, mesedez, ondo egingo dute idazlan hau irakurtzen EZ badute. Ez dago haientzat idatzita, ez lukete ezer interesgarririk eta ez berririk aurkituko. Dixi et salvavi animam meam...

Poeta jaio egiten dala uste dutenentzat garbi gelditu behar luke: jaio danok egin gera, baina inor ere ez da poeta jaio. Dohain ta abantail suertez, bai, ezin ukatuko da hori. Abantailik handiena, halare, jairoz gerokoa da: enpeinua ta lana. Jakintzan bezalaxe pinturan, eskulturan eta poesian ere, ezer berririk idoro nahi bada saiatu egin behar da, —esperimentatu. Poesiaz hitzegiteko, guztiek dakite azkenaldian saio ugari ta bortitzak egiten ari zaiguna: batzuek hasarrez, itxaropenez bestek eta gehienek bizkarra jaso ta ezin ulertuz begiratzen dituzten esperimentuak. Lan honek batez ere azkenekoak dauzka begian.

Entzun-poesia

Hizkuntzan ba dira esaera batzuek, konzeptuzkoak izan gabe, konzeptuak adieraz ditzaketenak: dinbi-danba, zirti-zarta etabar. Onomatopeiaok hizkuntzaren lehen-faseari dagozkiola esan gabe (ez baitago pentsatzerik, tximu izatetik gizontara iragan ginanean holakoxe hizkuntza erabili ohi zanik!), guztiok ezagun ditugu onomatopeiak izanik ideia-bide diran hitzak: irristatu, zaplaztakoa, purrustada etabar. Baina hitz gehienek hotsak ez dauka gauzarekin zer-ikusirik, gauzak atzeman ere ez ditugu hotsaren edo belarrien bidez bakarrik egiten-eta. Baina, zergatik ez jakin arren, ezta nundik ere, gauzen izenek hots bat daukate.

Beraz, hizkuntzak ba ditu estructures edo egitamu fonetiko batzuek, berezkoak eta, errealidade diralako, zentzudunak. Eta horrekin batera,

keinuan ez bezala, hizkuntzan hotsa ta hizkuntza bera gauza berdina dira. Hizkuntza, formaren aldetik, hotsa da. Hizkuntzaren dohain hori, halare, kasi erabat ahaztuta dago poesian, poesiarik gehiena irakurri egiten baita, ez entzun. Alegia, norberaren kolporako irakurri. Orduan, **entzuteko idatzi dan poesia** errainu hutsean gelditzen da, irakurri egiten bada. Poetak ez dio irakurleari **hitz** egiten, keinu baizik... Galera honen aurkako saio batzuek ezagunak dira, Rubén Darío esaterako, eta joera hontatik ekin dio gaurko espermentalismoaren alde batek. Poetak **idatzi** egiten duelarik, baina poesiak **entzuteko** dirala uste baitute poetaok, partitura antzeko «poesiak» idazten dizkigute, —«irakurlea» entzute hutsera behartzeko. Adibidez:

xxiiiiiff ... tiii - tooo
 too, de de de de,
 tiideee,
 krrrr, krpa - pa pa, de de
 de xiiiiff, xiiio, krrra, a, a
 aaa, dei tiii a.

—Baina hor ez dago hitzik!, esango da. Hortxe datza espermentalismo honen radikaltasuna, hain zuzen... Nik neuk ez dut sekula ondo ulertu, baina poesia honen asmoa zera omen da: hizkuntza berri bat sortu; eta poesian, poesia guztia estruktura fonetiko hutsera bihurtu.

Nik entzun dudana joera hontako rezitalik amorratuena lantegi batean izan zan. Bi poeta gazteren «obrak» rezitatu ziran (ezin esango da inola ere irakurri ziranik!) eta ez zegoen «hitz» kristau bat bakarrik. Poesien izenburuak, halare, hizkuntza «burgesean» zeuden, eta haietako batenak (agian goiko horrexena izango zan) honelatsu zion: Vietnam —pakearen alde— hilobien handikaldetik.

Presentatzaileak esaten eta esanberritzen eta berriro esaten ziguenez, poesiako hizkuntza klasikuari ikaragarrizko kinka sortuko dion espermentalismoa omen da hau. Poesiaren formarik garbiena ta poesiatsuen. Poetek berak azaldu zigitenez, berak ez dute besterik nahi, partiturak idatzi baino.

(Nik neuk ezagutzen dut formalismo radikalago bat, hotsa bera ere formalismo hutsean uzten duena, latinaren metrika ikastekoan erregatu arte saiatu arren ezin ikasi nituen arau haietan: —vv ...).

Goiko poesia hura hizkuntza orokorrean dago, — egileek, azpimar-katuz, ziotenez langileriaren eta eskolatuen arteko hizkuntza-aldea berdindu nahi baitute. Hain radikala ez dan beste poesia batekin jarraituko dugu (kainabera arteko txorien kanta berri nahi du hasierak).

Cippa i cipp: e come ier,
 come incoeu, come diman,
 ...su, o sô, o trotta-pian,
 su, ven foera di riser,

su, ven su!... (Lirin... liran...)

Delio Tessa-ren **Lacciarela-ko nire osaba arrantzalearen eguna** poesia ezagunaren hasiera da hau.

Orain bi urteko eguerritan euskerazko abesti hau entzun nuen: Ai Anton, Ai Anton — ate ondoan or konpon! Lastimarik —pentsatu nuen— adierazten du «hor konpon» horrek zerbait konzeptuzko: bere eginkizun eta itxura guztiagatik hots-adberbio soilia dala esango litzake. Esango balitz bezala: mailuarekin dinbi-danba.

Eta hau da espermentalismo honen beste alde ohargarri bat. Hain zuzen, gauza agiria da, poesiaren estruktura ta poesiako hitzen estrukturak bereizi behar dirala beti poesian. Eta berdin ezaguna, hitz batek, hain zuzen bere estruktura fonetikoagatik ez konzeptuagatik, poesia guztia bere inguruan bil edo estruktura dezakeala (laister ikusiko dugun Ungaretti-ren poesian bezala).

Herri xehearen hizkuntza askozaz ere zauliago da, alde hontatik, jeneralki idatzi izan ohi dan hizkuntza profesionala baino. Esate baterako, igaritatik zetoeneri galdetzen genienean olatu handiak al zeuden, erantzuten zuten: be, xipli-xapla... Delio Tessa-k argi esaten zuen irakasle bat bakarrik ametitzen zuela: il popolo che parla. Baina ez herriaren hizkuntza kopiatze hutsez, egiten da poesia. Tessa-ren beste esaera hau espermentalismoaren paradigma bihurtu da, behinolako euskal idazle garbizaleak mila bider madarikatu dituen honentzat bai nahiko harrigarria (perspektibak!): «Le più belle, le più efficaci parole rimangono, se ne vano le altre. Il popolo non teme i neologismi; li ama, li cerca, li forma. Una lingua senza apporti è un organismo che vive di cellule morte». Tessa-k, aldiz, zelula biziekin egin nahi zuen poesia.

Zelula biziok, eta herriaren hizkuntza bizia, poesian baino sartuagoak daude nobelan. (Sartzeko modua ere ez baita berdina!). Teatroan ere bai. Ez da kasualidaderek, gaur, askotan behintzat, poetarik bikainenek teatro edo-ta irrati-teatro (sariago) ere egin izana. Hortakoz, espermentalisten poesian agirikoa da teatroaren eragina. Eragin hau poesietan baxter-oharrak idazteraino doa, teatroan bezala. Delio Tessa beraren **La Corridora di Veggett** (aguretxoen pasilloa) poesia ikus di-teke holako bat:

KRONIKAK

Vun... dun... trii... quatter... hin sett
abaitt, sett uss
che...

questa però, l'ottava
ghe disen l'Adelina e l'è ona tosa
già
...

Kolpetxoka bezala irakurri, agureak
ibiltzez diran bezala.

Irakur bertso guztia boza altxatuz,
tosa eta **glà-ren** gainean pausa
bat egin bedi, erruki eskandali-
zatuz bezala.

Ez dago zer esanik, baxter-oharrak idazten zituena saiatu zela tex-
tua bera ere entzun-poesiaren moldean lantzen... Nahiz-eta Tessa ez
guztiz gaurkoa izan: 1939-an hil zan. Baina haren poesiak 1960 inguruan
argitaratu dira (liburu bat bakarrik argitaratu zuen bizi zala).

Kanpotik bakarrik, axaetik eta barnera sartu gabe, erakusten dut
guzti honekin esperimentalismoa, aitortzen dut hori. Izan ere, neure ta
irakurlearen zoritxarrerako, idazlan honen egileak ez dauka trebetasu-
nik batere itzultzaile bezala; eta hizkuntza arrotzen azterketa batek ez
luke zentzunik, lan honen asmoetarako.

Ungaretti-ren urrengo poesia-zatiak, agian, argitasun gehixeago es-
kein lezaioke arretaz irakurtzen (eta esaten) duenari. *Sensu stricto* es-
perimentalista izan gabe, argitasunik franko eman lezake ismo hari an-
tzemateko. **Finale** da poesiaren izenburua. Poetek asko erabili ohi du-
ten gaia da finale; eta azkenaren sinboloa adierazteko itsasoa aukera-
tzeak ere ez du jenialtasun apartekorik agiri. Itsasoa, **il mare**, bertso
guztien ohiartzun eta errepika da poesia hontan. Irakurleak ezagutzen
du holako zerbait, Iratzeder-en poesia batetik (**Itsasoa** izeneko hau,
zuzen oroitzen banaiz). Iratzeder-en poesian ere «itsasoa» hitzak ohi-
narri-betekizuna konplitzen du. Baina Ungaretti-ren itsasoa ta Iratzeder-
ena itsaso zearo bi (ezberdin) gertatzen dira: Ungaretti-renean, bes-
tean ez bezala, **il mare** izenburuaren ohiartzun gertatzen baita, bertsoa-
ren ohiartzun izateaz gainera.

Finale

Più non muggisce, non sussurra il mare,
Il mare.

Senza i sogni, incolore campo è il mare,
Il mare.

Fa pietà anche il mare,
Il mare.

Etc.

Poesia honen fonetika-jokua guztiz biguna da. Sekretu bat, halare (gehiago aztertzeko lekua ez da hau), agiri-agirian agiri da: i-a-e bokalek poesia guztia finale-ren epiteton bihurtzen dute, nahiz-eta hitz hau izenburuan bakarrik agertu.

Ikus-poesia

Izenburu honekin zer adierazi nahi dan somatzea erreza da. Baina ez guztia: poesia-esposizioak presta zitezkeanik ez zitzaion edozeini bururatzen... Norbaiti bai, otu zitzaion, eta hau ere esperimentalista-talde batean izan behar.

Ikus-poesiaren esperimentalismoa entseatzan dutenak ere, entzun-poesiakoan hasiera berdinarekin abiatzen dira: poesia irakurri egiten da. Poesiarentzat, ba, analfabetismoaren arazoa aldrebes agiri da, alegia, **superalfabetismo** bezala. Zer egin? Diranak diran bezalaxe hartu eta aurrera joan! diote hoek. Hitz idatziak personagabekeria (inpersonakeria) ekarri du. Hitz idatzia personaren gainetik jartzen da, berezko izate autonomoa irabazten du, gogortu egiten da, instituzio bat bezalako bihurtu. Gizonaren aurrez-aurre, fosil sakratu ta adoratzeko idolo itzultzen da. Beraz, hitz idatziari berari hieratismoa ukatu, hots, bizitza eman eta mogimendua ezarri, da poesiak egin behar duena.

Pinturan ezagunak dira collageak, egunkari-zatiekin-eta eginda. Horixe da bidea. Hitz idatzia ikusmenaren ahaltasunetan muntatu behar da, «koadro» batean koadratu. Poesia-irakurleari optika-bidez mintzatu behar zaio.

Poetaok atzera futurismoaren eta surrealismoaren hildoetara itzuli zaizkigu. Haien klasizismoaren aurkako protesta jarraitzen dute: poesia ez da **sol per domnas lauzar**, Giraud de Bornelh trobatzaileak esan ohi zuen bezala. Futurismoari ere (kubismoaren ondotik) higuin zitzaion klasizismoaren armonia hagoatua, txukun artifiziala, — eta mugimendu-aldien errepresentazioarekin atzematearen dimensio biziak, dinamikuak azaldu nahi zituen batez ere.

Ikus orain hemen Azeredo-ren ikus-poesiako esperimentu bat:

VVVVVVVVVV
 VVVVVVVVVE
 VVVVVVVVEL
 VVVVVVVELO
 VVVVVVELOC
 VVVVVELOCI
 VVVVELOCID
 VVVELOCIDA
 VVELOCIDAD
 VELOCIDADE

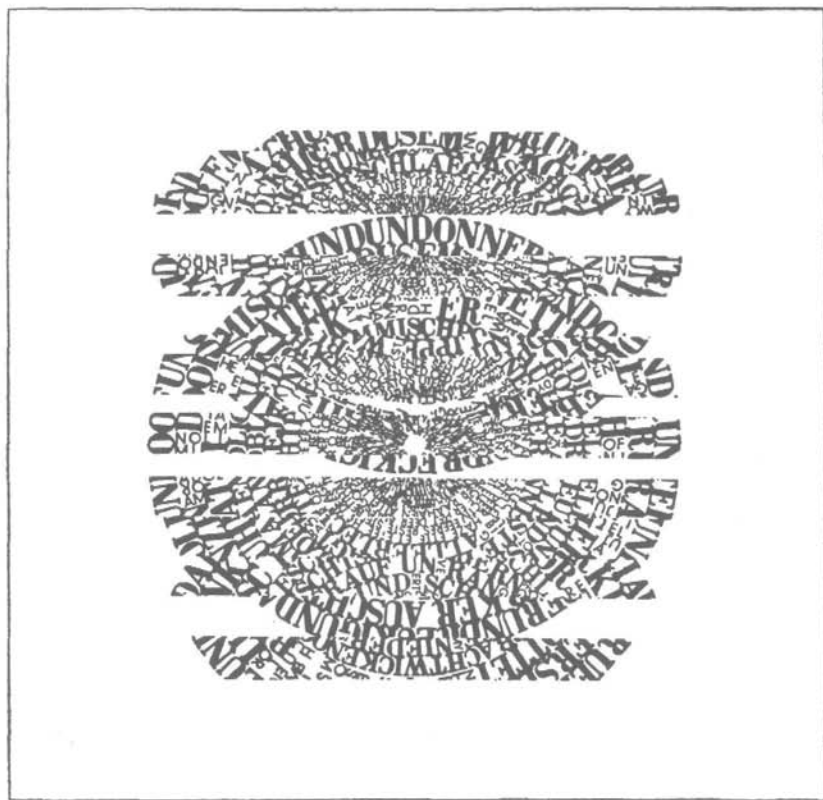
Joan dan neguan hilabete oso bat egon da zabalik Münster-en «visual poetry» edo ikus-poesiazko esposizio bat.

Mugimenduok gehienak Amerika-tik etorri dira, eta abangoardiarik ausartenak hantxe erne dirala azkenaldian, esan ditekete. Jakina, esperimentalistak epaitzeko ez du balio literatur-jeneroen bereizkuntzarekin etortzeak, ezta arte-banakuntzarekin ere, haiek apriorizko irizpide bihurturik esperimentuok nehurtzeko: hau poesia edo-ta pintura, edo-ta apika biak batera ote dan... Banakuntzaok funtzionalak dira, ez derrigor ontasunaren edo arte-garbitasunaren nehurri. Zergatik pentsatu behar da musika hasi dan mugan poesiaren alorrek bukatu diranik? Horregatik Mike Weaver-ek banakuntza klasikuen aldean beste hiruko hau sortu du gaurko poesiarentzat: «visual, cinetic and sound-poetry». Ikus-poesian ez dago esan beharrik, ikus-faktoreak dira erabakitzaile, ta ez sintaxia-ta desintegratzerakoan bakarrik, idazkuntza bera munta-berritzeke ere baizik. Ni, berriz ere, azkenekoarekin bakarrik konformatuko naiz.

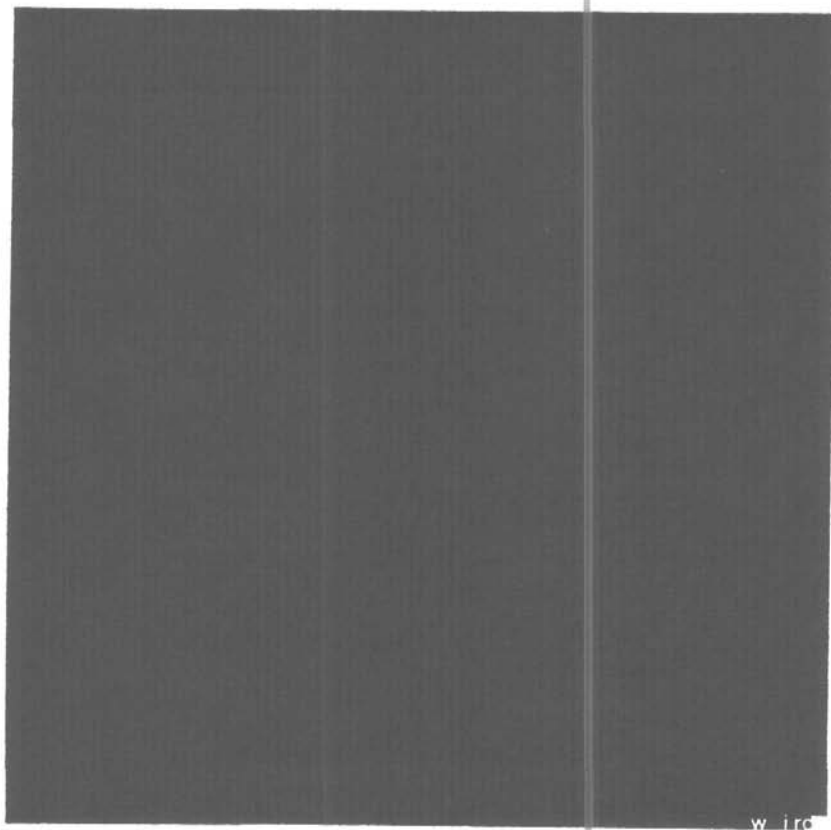
Hamabost urte-edo duela, eskolan genbiltzanean, Diaz-Plaja-ren liburuak genituen arestian ikas-liburu, eta iadanik ordurako esku-liburue-taraino iritxiak ziran esperimentalismoaren lehenengo susmoak. Han erakusten zizkigutenen antzeko saio bat, nire iritzian guztiz egokia, Sarasola-ren poesia batetik bilduko dut:

«Parkean,
 azkeneko horria
 herortzen
 dan
 bi
 tar
 tean...»

Hor ikus-metafora bat antzeman ezin duenari farrea besterik ezin eragingo dio Ferdinand Kriwet-en urrengoak:

Ikus-metafora esatean, esperimentalismoan usu aurkitzen dan esera bat moduztatu dut: metaforazko zuri-une edo huts-uneak (Oteiza-rekin oroitzen naiz). Adibide bat (radikaltxoenetatik biltzen jarraitzeko) H. Gappmayr-en «wird» poesia izan diteke (wird = izango da).

w i r d

Wird: hitz hau irakurtzen duenak ez du pentsatzen hilunetik argira begiratzen duenik eta halaxe mintzatzen ari danik. Eta gutiago wird-en izatezko estruktura edo egitamu hori adizkeraren gramatikari berari datxekola.

Ez beza pentsa irakurleak adarra jo nahi diodanik, gero! Ez, esperi-mentalismoa on edo gaitziritzi egin diteke, eta ez dago inola ere nire asmoan inori sinistaraztea, experimentalistak egungo poetarik aurrera-

koienak eta trebeenak eta etorkizun urratzaileenak dirala. Baina errealdade bat dira, eta gaitzesten dituenak ere ezin zuzenbidez esan dezake kaltea bakarrik ereiten dutenik.

Esaterako, egia da lehenago «bertsotan» idazten zirela poesiak, txukun-txukun eta paretsu bukatzen ziran lerrotan. Zentzun guztia zeukan horrek poesia **esan** egiten zan artean (ad casum, abestu edo rezitatu). Irakurtze hutserako, aldiz, bertso-idazkuntzaren simetria, irudiaren konposizioa, tradiziozkoa izanagatik ez da derrigor onena. Eta hain zuzen bertso-aroa suntsitua dalakoan daude ikus-esperimentalistak. Ez noski idazkuntza edo presentazioarekin poesiaren prolema guztia menderatu dalakoan, baina ardura askorekin lantzen dute hura ere (esperimentalismoen barnetasunak eta benetako prolemak ikusteko betarik ez dago hemen). Ezen-eta, «the way, in which... poems are rendered, is an integral part of their effect», gogorazten digu S. Bann-ek.

Hizkuntza des-hizkuntzatzen

Ritmoaren eta hizkuntzaren (molde berriak sortu nahi) arazoak erakutsi ditugu. Poesiaren betiko arazoak. Nik, erakusbideztatu edo ejenplifikatu nahirik, talde bitan banatu ditut, berez hain banaturik agiri ez diran espermentalismoak. Ritmoaren korapiloa askatzeko bide bi agertu zaizkigu: ritmoa **entzun-ritmo edo ikus-ritmo bezala** ulertuz jardutetik datozen gisa bi. Burutazio askorik gabe asma diteke, halare, bata bestea gabe izaterik ez daukatena.

Hirugarren molde batekin bukatuko dut. (Joera askotarikoa baita gaur-eguneko espermentalismoa, gaia esquisse moduan azaldu besterik ez da gelditzen).

Hitzak galdu egin duela bere balioa, — maiz entzuten da. Honekin zer salatu nahi dan, aldiz, era askotara adieraz diteke. Orobatsu gertatzen zaigu espermentalismoarekin: alegia, hitza balio-berritzeko joera hainbat espermentalismoaren molde zenba ditezkeala. Nolanahi ere, joeraok formalismoaren bidetik ari dira (eta hemen formalismoa oso positiboki hartzekoa da). Hizkuntza berri (?) bat sortu nahi dute hoek ere. Helmut Heissenbüttel-ek: «ba dirudi ahaztu egin dugula, poesia ez dala irudiak, sentimenak, iritziak, tesiak, polemikak etabar. Ahaztu, hitza hutsik dala poesia».

Hitza berritu, ordea, molde askotara egin diteke: Góngora-ren jokabideaz, — eta Unamuno-k «agonia» hitza berritu zuen bezala, esaterako. Berdin berritza diteke hitza, poesia-formak berriztatuz, adibidez, fabula edo ipuiak Brecht-ek egin duen bezala idatziaz. Etabar.

KRONIKAK

Nik, hemen ere, joera bat bakarrik aukeratuko dut. Bertan ederki ikus baititeke esperimentalismoaren denporazkotasuna, probisoriotasuna ta bide-izatasuna (baina dohain hoek poesia guztienak dira, poetarik klasikuenak ere ez baitira, sarri zenbaitek uste duela dirudenez, denporaz-gaindiko).

Berriz ere sustraieri begiratzuz hasiko naiz. Futurismoak, gogorazi-ko dut, klasizismoari eraso zionean, gauzaki teknikuen, makinien eta lantegien etc. edertasuna kontrajarri zion edertasun klasikuari. Futuristen Agiri edo Manifestuan (1910) irakur dezakegunez, Samotrazia-ko Nike baino ederragoa da auto-laisterketa bat. Ekarri zituen ondo-rengoetan nehurtu behar da esaera honen egia (esaera horixe bera gaur oraindik egiazkotzat eukitzea beste zerbait litzake!). Gaurko poesia-esperimentalisten saiok ulertzeko ere ez litzake alferrikako izango, Boccioni-ren, Carra-ren, Balla-ren, Russolo-ren tabarren kezak eta asmoak literaturara itzultzea.

Makinen, lantegien eta mugimenduaren pinturak estetika klasikua-ren desegitea zekarren bezala saiatu dira esperimentalisten batzuek ere poesiaren material biziak, alegia, hitzak berak, lan-tresna balira bezala, berez eta bere izanean estimatzen.

Heissenbüttel-en poesia batek erakutsiko digu. Tamalez, Heissenbüttel-en poesia euskeraz jartzea ez da posible. Hitz-deskonposizioan eta muntajeen guztiz trebea dala edozeinek aitortuko lioke. Baina horregatixe da itzuli-ezinezkoa. Halare, nundik nora dabilen igarriko zaio-la itxaron nahi nuke. (Itzulpen zuzen ez baino adierazpenago da urren-goia):

Nun-nahi: nun?-
eta nahi
edo ez nahi.
Orain eta beti:
goizez, eguerdiz
eta hilluntzean
eta bulegoan bertan
ere. Nahi
edo ez nahi.

Nunahi ez da abstrahikuntzarik, eta bai bizi geran zokoaren konkretutasun ikaragarria. Gure bizitzaren harat-honat guztia da nunahi galdu bat. Baina hori adierazteko erabiltzen dan bidea, lehenik, ez da besterik **hizkuntza-analitikoa** baino. Eta lekuaren eta denporaren koordinadak bateratzen dira, nun-a beti noiz batekin lotzen baita.

Azkenean, zer da poesia? Agian Albert Scholl-en erantzuna ikusi ta gero zerbait hoberik jakingo dugu:

Poesia

hasten da hemen,
gaia bukatzean
larrosa mistikoa loratzean
URREZKO HITZEN HANDIKALDETIK
Uri-murrutik at,
ARRAZOIZKO MOLDEEN HANDIKALDETIK
pentsatze-xistimatik at.
izotzaren gorian
alfonbraren goroldioan
aldarearen atze-orman
gertatzen ez danaren
korapiloan

Poesia da...

Eguzki-xistima bat
Eguzki-xistimaren handikaldetik

galkor BERAZ GALEZIN
oraingozko BERAZ BETIKO
denporazko BERAZ DENPORAGABE
zaticazko BERAZ OSO
defentsa-gabe BERAZ AHALTSU...

herigarri BERAZ HERITU-EZIN
IZKILLU TAKTIKO
TA ESTRATEGIKOEKIN.

Jose A. OTAEGI